

Libris.RO

Respect pentru oameni și cărți

THOMAS HOBBS

Leviatanul

Traducere, introducere și note de
ALEXANDRU ANGHEL

EDITURA **HERALD**
București

CUPRINS

<i>Introducere</i>	v
<i>Notă asupra traducerii</i>	xviii
<i>Cronologie</i>	xxi

LEVIATANUL

Epistolă către Francis Godolphin	3
Introducere	5

Partea întâi: despre om

I. Despre senzație	9
II. Despre imaginație	11
III. Despre consecvența sau șirul închipuirilor	17
IV. Despre vorbire	23
V. Despre rațiune și despre știință	32
VI. Despre începuturile interioare ale mișcărilor voluntare, numite indeobște pasiuni, și despre cuvintele prin care sunt exprimate	39
VII. Despre finalurile sau rezoluțiile discursului	49
VIII. Despre virtuțile de obicei numite intelectuale și despre defectele lor contrare	52
IX. Despre diferitele subiecte ale cunoașterii	64
X. Despre putere, valoare, demnitate, onoare și vrednicie	66
XI. Despre deosebiriile dintre moravuri	74
XII. Despre religie	81
XIII. Despre condiția naturală a omenirii, în ceea ce privește fericirea și mizeria ei	94

Respect XIV. Despre prima și cea de-a doua lege naturală

și despre contracte 99

XV. Despre alte legi naturale 111

XVI. Despre persoane, autori și lucruri personificate 125

Partea a doua: despre comunitatea civilă

XVII. Despre cauzele, nașterea și definiția comunității civile 131

XVIII. Despre drepturile suveranilor prin instituire 136

XIX. Despre diferitele tipuri de comunități civile prin instituire
și despre succesiunea la puterea suverană 145

XX. Despre dominația paternă și cea despotică 155

XXI. Despre libertatea supușilor 164

XXII. Despre sisteme supuse politice și private 174

XXIII. Despre miniștrii publici ai puterii suverane 186

XXIV. Despre hrănirea și reproducerea unei comunități civile 191

XXV. Despre sfaturi 197

XXVI. Despre legile civile 204

XXVII. Despre infracțiuni, dezvinovățiri și atenuări 225

XXVIII. Despre pedepse și despre răsplăți 239

XXIX. Despre acele lucruri care slăbesc o comunitate civilă
sau care contribuie la destrămarea ei 247

XXX. Despre funcția reprezentantului suveran 257

XXXI. Despre regatul lui Dumnezeu prin natură 272

Partea a treia: despre comunitatea civilă creștină

XXXII. Despre principiile politicii creștine 283

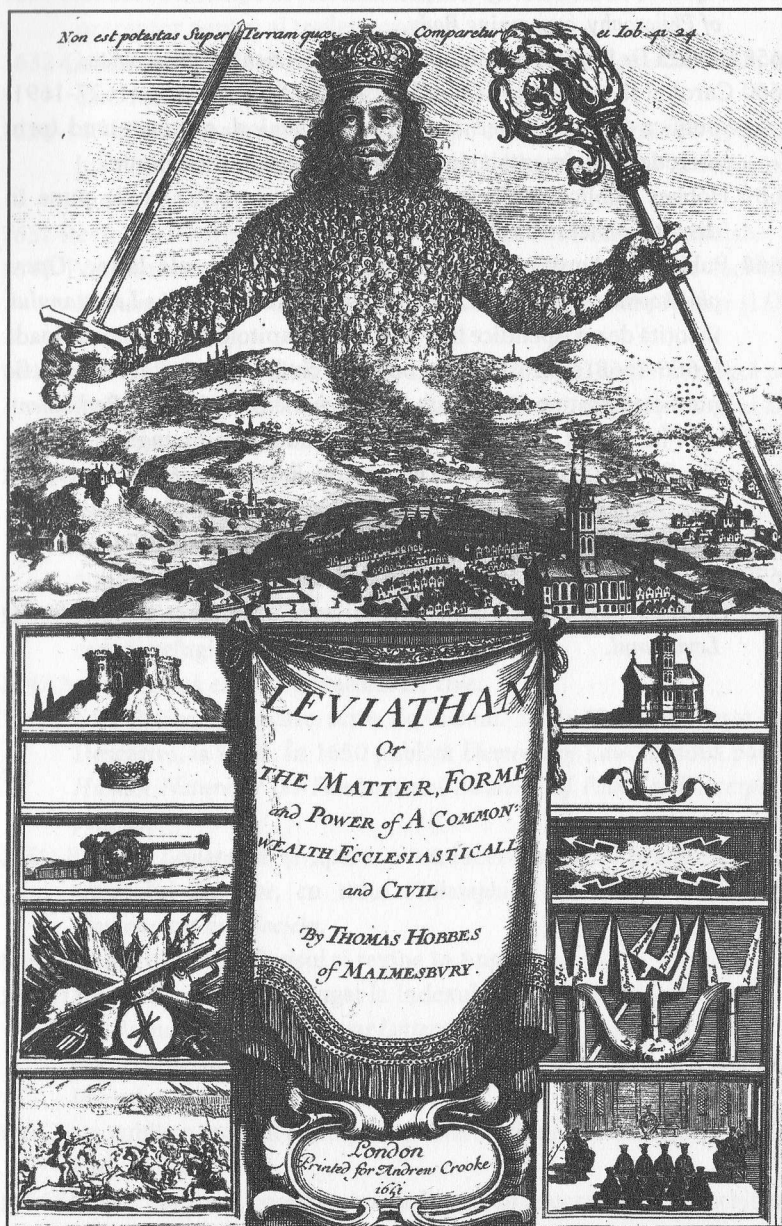
XXXIII. Despre numărul, vechimea, țelul, autoritatea și interpretii
cărților Sfintei Scripturi 288

XXXIV. Despre semnificația cuvintelor spirit, înger și inspirație
în cărțile Sfintei Scripturi 298

Respect p	XXXV. Despre semnificația pe care o au în Scriptură cuvintele regatul lui Dumnezeu, sfânt, sacru și sacrament	309
	XXXVI. Despre cuvântul lui Dumnezeu și al profeților	316
	XXXVII. Despre miracole și rostul lor	330
	XXXVIII. Despre semnificația pe care o au în Scriptură viața veșnică, iadul, mântuirea, lumea ce va să vină și răscumpărarea	338
	XXXIX. Despre semnificația avută în Scriptură de cuvântul Biserică	352
	XL. Despre drepturile regatului lui Dumnezeu în Avraam, Moise, mării preoți și regii lui Iuda	355
	XLI. Despre funcția binecuvântatului nostru Mântuitor	364
	XLII. Despre puterea ecleziastică	371
	XLIII. Despre ce este necesar pentru a fi primit în regatul cerurilor	437

Partea a patra: despre regatul întunericului

	XLIV. Despre întunericul spiritual izvorât din interpretarea greșită a Scripturii	451
	XLV. Despre demonologie și despre alte relicve ale religiei neamurilor	474
	XLVI. Despre întunericul ce izvorăște din filosofia deșartă și din tradițiile fanteziste	493
	XLVII. Despre beneficiul ce izvorăște dintr-un astfel de întuneric și cui îi revine	509
	Recapitulare și concluzie	518
	<i>Bibliografie</i>	528

Leviatanul

sau

*materia, forma și puterea
unei comunități ecleziastice și civile*

Textul este foarte slab vizibil și pare să conțină descrieri ale ediției și informații bibliografice, dar este aproape imposibil să se citească cu precizie din cauza calității scane și a dimensiunii mici a textului. Se pot distinge câteva fraze care descriu caracteristicile cărții și autorul, dar acestea sunt fragmentare și nu pot fi transcrise corect în acest moment.

Onorabilului meu prieten

Dl. Francis Godolphin
de Godolphin

Venerabile domn,

Respectabilului dumneavoastră frate, dl. Sidney Godolphin¹, i-a plăcut să creadă în timpul vieții sale că cercetările mele valorează ceva și totodată să mă îndatoreze, după cum știți, prin adevărate mărturii despre buna sa opinie, mărturii mărețe în ele însele și cu atât mai mărețe pentru demnitatea persoanei sale. Căci nu există virtute care să încline un om către slujirea lui Dumnezeu sau către slujirea țării sale, către societatea civilă sau către prietenia privată care să nu se vădească în discuțiile [avute cu el], nu ca fiind dobândită prin necesitate sau impusă de ocazie, ci inerentă naturii sale și strălucind în constituția generală a acestei naturi. Prin urmare, în cinstea sa, prin recunoștința față de el și prin devotamentul față de dumneavoastră, vă dedic cu umilință acest tratat despre comunitatea civilă.

Nu știu cum va fi primit și nici ce lumină va arunca asupra acelor care vor părea că îl apreciază. Căci pe o cale presărată cu aceia care luptă, pe de o parte, pentru o libertate prea mare, iar pe de alta, pentru o autoritate prea mare, este greu să treci printre cele două puncte fără să fii vătămat. Dar cred că eforturile mele de ameliorare a puterii civile nu ar trebui să fie condamnate de către aceeași putere și nici blamate de către persoanele particulare care declară că această putere este prea mare. În plus, nu vorbesc despre oameni, ci (la modul abstract) despre sediul puterii (asemenea acelor creaturi simple, nepărtinitoare din Capitoliul Roman, care, prin zgomotele lor, i-au apărut pe cei care se aflau în interior nu pentru ceea ce erau, ci pentru că erau acolo) și nu cred că îi offensez decât pe cei aflați în exterior sau pe cei care, aflați în interior (dacă există), îi favorizează pe aceia.

Ceea ce, probabil, i-ar putea ofensa cel mai mult sunt anumite texte ale Sfintei Scripturi pe care le citez într-un scop care nu este acela pe

¹ Francis (1605-1667) și Sidney Godolphin (1610-1643) au fost roialiști. Sidney, membru al Parlamentului din 1628 până în 1640, a murit într-o misiune militară și probabil că l-a cunoscut pe Hobbes prin intermediul cercului „Great Tew”; iar Francis, după restaurația Stuartilor (1660), a fost numit guvernator al Insulelor Scilly.

Respect pentru oameni și cărți

care alții îl folosesc îndeobște. Dar am făcut lucrul acesta cu respectul cuvenit și, de asemenea (având în vedere subiectul meu), prin necesitate, căci ele sunt avanposturile dușmanului pornind de la care atacă puterea civilă. Dacă, în pofida acestui lucru, găsiți că munca mea este în general deplorabilă, vă puteți scuza spunând că sunt un om care își iubește opiniile și care consideră că tot ce spune este adevărat, că l-am onorat pe fratele dumneavoastră și vă onorez pe dumneavoastră și că, pornind de aici, mi-am luat libertatea de a-mi aroga titlul (fără știrea dumneavoastră) de a fi, așa cum sunt,

DOMNULE,

Cel mai umil și mai supus servitor al dumneavoastră,

Thomas Hobbes

Paris, 15/25 aprilie 1651¹

¹ Data de 15 aprilie corespunde calendarului englez din epocă, iar 25 aprilie corespunde calendarului folosit în Franța, bazat pe cel gregorian.

INTRODUCERE

1. Natura (arta prin care Dumnezeu a făurit lumea și prin care o cârmuiește) este imitată de *arta* omului, pe lângă multe alte lucruri, și prin faptul că aceasta poate făuri un animal artificial. Căci, de vreme ce viața nu este altceva decât o mișcare a membrilor, ce își are începutul într-o anumită parte interioară principală, de ce nu am putea spune că toate *automatele* (mașini care se mișcă de unele singure, prin resorturi și roți, asemenea unui ceas) au o viață artificială? Căci ce altceva este *inima*, dacă nu un *resort*; și ce sunt *nervii*, dacă nu o multitudine de *legături*, iar *încheieturile*, dacă nu tot atâtea *roți* care dau mișcare întregului corp, după cum și-a dorit artizanul său?

*Arta*¹ merge și mai departe, imitând *omul*, această lucrare rațională și foarte înaltă a naturii. Căci prin artă este creat acest mare LEVIATAN² numit COMUNITATE CIVILĂ³ sau STAT (CIVITAS, în latină), care nu este altceva decât un om artificial, dar cu o statură și o forță superioare față de cele ale omului natural, pentru a cărui protecție și apărare a fost conceput, și în care *suveranitatea* este un *suflet* artificial, ce dă viață și mișcare întregului corp; *magistrații* și ceilalți *funcționari* care se ocupă de judecată și de aplicarea legii sunt *încheieturile* artificiale; *răspata* și *pedeapsa* (care, legate de scaunul suveranității, mișcă fiecare încheietură și fiecare membru, pentru ca acestea să-și îndeplinească datoria) sunt *nervii*, care au același rol în corpul

¹ În gândirea lui Hobbes, arta are două sensuri: unul *taxonomic* (care ține de împărțirea artelor în mai multe discipline) și unul *psihologic* sau funcțional (care se referă la abilitățile și cunoașterea umane, precum arta guvernării sau cea a geometriei).

² Pentru acest termen, vezi nota de la cap. XVII.13.

³ Eng. *commonwealth*; am adoptat soluția de traducere propusă de A.-P. Iliescu și de E.-M. Socaciu în fragmentele hobbesiene coordonate de aceștia (*Fundamentele gândirii politice*, Polirom, Iași, 1999; vezi și *Filosofia politică a lui Thomas Hobbes*, Polirom, Iași, 2001), sintagma „comunitate civilă” fiind mai apropiată de lat. *civitas* (comunitate politică sau a cetățenilor). Literal, acest termen se traduce prin „binele public” (*the common weal*), fiind totodată folosit în spațiul anglo-saxon pentru a traduce latinul *res publica* (republică).

Respect pentru oameni și cărți

natural; prosperitatea și bogăția tuturor membrilor particulare sunt forța; *salus populi* (siguranța popoului) este datoria sa; consilierii, care îi propun toate lucrurile pe care trebuie să le cunoască, sunt memoria sa; echitatea și legile sunt rațiunea și voința; buna înțelegere este sănătatea; rebeliunea este boala; iar războiul civil, moartea. În fine, pactele și convențiile¹ prin care părțile acestui corp politic au fost la început create, aduse laolaltă și unite, seamănă cu acel *fiat* sau acel *să facem om* rostit de Dumnezeu în momentul creației.

2. Pentru a descrie natura acestui om artificial, voi lua în considerare:

În primul rând, *materia și artizanul* acestuia, care sunt omul.

În al doilea rând, *cum și prin ce convenții* este făcut, care sunt *drepturile și dreapta putere sau autoritate* a unui suveran; și ce anume îl menține sau îl destramă.

În al treilea rând, ce este o *comunitate civilă creștină*.

În ultimul rând, ce este *regatul întunericului*.

3. În ceea ce privește primul punct, există o zicală folosită destul de mult în ultima vreme, potrivit căreia *înțelepciunea* este dobândită, nu prin lectura *cărților*, ci a *oamenilor*. Ca urmare a acestui lucru, acele persoane care nu pot, în cea mai mare parte, să ofere o altă dovadă a înțelepciunii lor simt mare plăcere arătând ce cred ei că au citit în oameni, cenzurându-se unul pe la spatele celuilalt într-un mod lipsit de bunăvoință. Dar mai există o zicală din vechime, prin care ar putea învăța cu adevărat să se citească unul pe celălalt, dacă sunt dispuși să facă acest efort, iar aceasta este *nosce teipsum, citește-te pe tine însuși*²; care nu însemna – așa cum este întrebuițată astăzi – faptul de a încuraja purtarea barbară a celor aflați la putere față de inferiorii lor sau purtarea obraznică a celor de condiție joasă față de superiorii lor. Această zicală ne învață că, prin asemănarea gândurilor și pasiunilor unui om cu cele ale altui om, oricine privește în

¹ Eng. *the pacts and covenants*.

² Aici, Hobbes traduce diferit bine-cunoscuta sintagmă „Cunoaște-te pe tine însuși”. Validitatea introspecției stă în faptul că, în virtutea caracterului universal al naturii umane, faptul de a ne „citi” pe noi înșine ne dă posibilitatea de a accesa și de a înțelege în mod nemijlocit o mare parte dintre mecanismele dorințelor și pasiunilor celorlalți. Astfel, introspecția ne poate spune ce presupun, de exemplu, speranța și frica, însă nu ne poate spune la ce speră oamenii și de ce anume le este frică, având în vedere că, potrivit lui Hobbes, oamenii nu speră și nu se tem de *aceleași* lucruri, obiectele pasiunilor noastre fiind diferite (pentru o discuție legată de transformarea introspecției într-un argument ce fundamentează o metodă, vezi M. Rhonheimer, *La filosofia politica di Thomas Hobbes*, Armando, Roma, 1997, p. 61; cf. B. Gert, *Hobbes: Prince of Peace*, Polity, 2010, pp. 34-35).

Respectiv, sine însuși și ia în considerare ceea ce face atunci când gândește, își dă cu părerea, raționează, nădăjduiește, se teme etc. și pe ce temeiori o face, va citi și va cunoaște în felul acesta gândurile și pasiunile tuturor celorlalți oameni în circumstanțe asemănătoare.

Eu vorbesc despre asemănarea *pasiunilor*, care sunt aceleași la toți oamenii, și anume *dorința, teama, nădejdea* etc., iar nu despre asemănarea *obiectelor* pasiunilor, care sunt lucrurile *dorite, temute, nădăjduite* etc., pentru că acestea variază în funcție de alcătuirea individuală și de educația fiecăruia și sunt atât de ușor de ascuns de cunoașterea noastră, încât trăsăturile inimii omenești, întinate și amestecate cu ipocrizie, minciună, falsuri și doctrine eronate pot fi știute doar de acela care cercetează inimile. Și cu toate că prin acțiunile oamenilor descoperim uneori intențiile acestora, facem totuși acest lucru fără a le compara cu ale noastre și fără a deosebi toate circumstanțele care ar putea schimba situația, ceea ce înseamnă a le descifra fără să avem o cheie potrivită și a ne înșela de cele mai multe ori, din prea mare încredere sau din prea mare neîncredere, după cum acela care citește este om bun sau rău.

4. Dar cu oricâtă desăvârșire citește un om pe un altul prin acțiunile sale, lucrul acesta nu îi servește decât pentru cunoașterii săi, care sunt puțini. Cel care cârmuiește o întreagă națiune este nevoit să citească în sine nu un anumit om, ci neamul omenesc, deși acest lucru ar fi greu de săvârșit, mai greu decât învățarea unei limbi sau a unei științe. Cu toate acestea, după ce îmi voi așeza propria citire într-o formă ordonată și limpede, nu le va mai rămâne altora decât strădania de a afla dacă găsesc în ei înșiși același lucru. Căci acest tip de doctrină nu admite o altă demonstrație.

PARTEA ÎNTÂI: DESPRE OM

I

DESPRE SENZAȚIE

1. În ceea ce privește gândurile oamenilor, le voi trata mai întâi în mod separat și apoi în succesiunea lor sau în funcție de dependența unuia de celălalt. În mod separat, fiecare dintre ele este *reprezentarea* sau *aparitia* unei calități sau a unui alt accident al unui corp aflat în afara noastră, care îndeobște este numit *obiect*. Obiect care acționează asupra ochilor, urechilor și altor părți ale corpului omenesc și care, prin diversitatea modului de acțiune, produce o diversitate de apariții.

2. Originea tuturor [gândurilor] noastre este ceea ce numim SENZAȚIE (căci în mintea omului nu există concepție care să nu fi fost mai întâi, în totalitate sau în parte, generată la nivelul organelor de simț). Celelalte derivă din această origine.

3. Cunoașterea cauzei naturale a senzației nu este strict necesară pentru lucrul pe care ni l-am propus aici, și am scris pe larg despre acest subiect în altă parte¹. Cu toate acestea, pentru a completa fiecare parte a metodei de față, voi explica aici pe scurt același aspect.

4. Cauza senzației este corpul sau obiectul exterior care apasă organul propriu fiecărui simț fie în mod direct, ca în cazul gustului sau al pipăitului, fie în mod indirect, ca în cazul văzului, auzului și mirosului; iar această presiune, prin intermediul nervilor și al altor filamente și membrane ale corpului, se propagă în interior până la creier și inimă, unde cauzează o rezistență, o contrapresiune sau un efort² al inimii de a se elibera, efort care, întrucât este îndreptat *spre exterior*, pare să fie ceva în afară. Această *aparență* sau *fantezie*³ este ceea ce oamenii numesc *sen-*

¹ Vezi *Elements of Law*, cap. II.

² *Endeavour* (lat. *conatus*, „impuls”, „înclinație”, „tendință”): un concept-cheie în gândirea lui Hobbes, care indică o „mișcare” exercitată într-o perioadă extrem de scurtă de timp (vezi *De corpore*, XV.2; și, de asemenea, *Lev.* VI.1).

³ Se pare că în gândirea hobbesiană termenul „fantezie” are două sensuri: unul psihologic și altul poetic. Conform primei perspective, fantezia este asociată cu

Respect pentru oameni și cărți

zație și constă pentru ochi într-o lumină sau o culoare de o anumită formă, pentru ureche, într-un sunet, pentru nas, într-un miros, pentru limbă și palat, într-un gust, iar pentru restul corpului, în căldură, răceală, duritate, moliciune și alte astfel de calități pe care le putem discerne prin pipăit.

Toate aceste calități numite *sensibile* nu sunt, în obiectul care le cauzează, altceva decât numeroase mișcări diferite ale materiei prin care acesta apasă în mod diferit organele noastre. Iar în noi, care avem organele apăsate, ele nu sunt altceva decât diferite mișcări (căci mișcarea nu produce decât mișcare). Dar apariția lor în noi este fantezie fie că suntem treji, fie că dormim. Așa cum apăsarea, frecarea sau lovirea ochiului ne provoacă fantezia unei lumini, iar apăsarea urechii produce un sunet, tot așa și corpurile pe care le vedem sau pe care le auzim produc același lucru în virtutea acțiunii lor puternice, pe care însă nu o putem observa. Căci dacă acele culori și sunete s-ar afla în corpurile sau în obiectele care le cauzează, nu ar putea fi separate de ele, așa cum vedem că se întâmplă prin intermediul oglinzilor sau prin reflexia în ecou; în aceste cazuri, știm că lucrul pe care îl vedem este într-un loc, iar aparența într-un altul.

Și cu toate că, la o anumită distanță, obiectul real și adevărat pare să fie investit cu fantezia pe care o generează în noi, obiectul este în continuare un lucru, iar imaginea sau fantezia, un altul. Astfel, în toate cazurile, senzația nu este altceva decât fantezie originară cauzată (după cum am spus deja) de presiune, adică de mișcarea exercitată de lucrurile exterioare asupra ochilor noștri, asupra urechilor noastre și asupra celorlalte organe rânduite pentru acest lucru¹.

5. Dar școlile filosofice din toate universitățile creștinătății, care se sprijină pe anumite texte ale lui Aristotel, predau o altă doctrină și spun, în privința cauzei *vederii*, că lucrul văzut emană în toate părțile o *specie*

senzația și conținuturile acesteia, adică experiența interioară a unui obiect (cum este în cazul de față) sau „închipuirile” pe care le experimentăm (II.2; vezi obiecțiile aduse de D.D. Raphael în *Hobbes: Morals and Politics*, Londra, 1977, pp. 63-64). Conform celei de-a doua perspective, fantezia reprezintă capacitatea de a combina într-un mod neobișnuit lucrurile pentru a crea metafore și comparații (*Elements of Law* X.3).

¹ Din punct de vedere fizic, senzația nu este decât mișcarea din cadrul aparatului nostru cognitiv și, astfel, este un proces format din două etape. În prima etapă, un obiect exterior produce o presiune asupra organelor noastre de simț și se îndreaptă (prin intermediul nervilor și al altor legături) întâi spre creier și apoi spre inimă, unde întâlnește o contrapresiune. În a doua etapă, datorită forței acestei contrapresiuni, natura mișcării pare să se schimbe și se numește acum *efort* (sau lat. *conatus*), rezultatul final al acestui proces fiind *senzația* sau *fantezia*, ce constă nu doar în reprezentarea unui obiect, ci și în evaluarea sau judecarea aceluși obiect în termeni de *dorință* sau *aversiune* (pentru ultimii doi termeni, vezi VIII.3 și respectiv VI.2).

vizibilă – în limba noastră, o reprezentare, o apariție, un aspect vizibile sau o aparență văzută, a cărei primire în ochi este vederea. Iar cât despre cauza auzului, susțin că lucrul auzit emană o specie audibilă, adică un aspect audibil sau o aparență audibilă care, intrând în urechi, alcătuieste auzul. Chiar și în privința intelectului¹ aceștia spun că lucrul înțeles emană o specie inteligibilă, adică o aparență inteligibilă care, ajungând în intelect, ne face să înțelegem. Nu spun aceste lucruri pentru a dezaproba folosirea universităților, ci, dat fiind că va trebui să vorbesc mai jos despre funcția lor într-o comunitate civilă, trebuie să vă arăt de fiecare dată când le vom întâlni ce lucruri vor trebui corijate, unul dintre acestea fiind frecvența cuvintelor fără sens.

II

DESPRE IMAGINAȚIE

1. Un adevăr de care nimeni nu se îndoiește este acela că, atunci când un lucru se află în repaus, el va rămâne pentru totdeauna în repaus dacă un altul nu îl va pune în mișcare². Nu se admite însă cu o ușurință la fel

¹ Eng. *understanding*.

² Această formulă, cuplată cu cea de la începutul secțiunii următoare, reprezintă unul dintre pivoții principali ai principiului legii mișcării din noua știință (promovată de Galilei, Bacon, Huygens și Descartes) și din metafizica hobbesiană (ce are la bază materie aflată în mișcare). Este vorba despre principiul inerției, care a detronat teoria aristotelică a mișcării (*Fizica* IV.4.210b32). Potrivit perspectivei teleologice a lui Aristotel, toate corpurile au tendința de a se îndrepta spre locul lor „natural”, corpurile cele mai ușoare având tendința de a se îndrepta în sus, iar cele mai grele, în jos (spre centrul universului/Pământului). Potrivit noii formulări a mecanicii moderne, orice corp dat continuă să rămână într-o stare de repaus sau de mișcare liniară uniformă, cu excepția cazului în care este făcut să își schimbe starea prin intermediul unor forțe care acționează asupra sa. Hobbes adoptă astfel această lege a mișcării și o transferă din știința mecanicii în cadrul teoriei cunoașterii, al filosofiei minții și al antropologiei (viața nefiind decât mișcare interioară ce depinde de resurse exterioare obținute prin mișcare voluntară), extinzând-o până la filosofia sa politică (vezi F. Brandt, *Thomas Hobbes' Mechanical Conception of Nature*, 1928; O. Höffe, *Thomas Hobbes*, tr. N. Walker, SUNY Press, NY, 2015, pp. 79-80).

Respect pentru oameni și cărți

de mare că, atunci când un lucru se află în mișcare, va rămâne veșnic în mișcare dacă nu îl va opri un altul, cu toate că rațiunea este aceeași (și anume că nimic nu se poate schimba prin sine)¹. Căci oamenii măsoară nu doar alți oameni, ci toate celelalte lucruri pornind de la ei înșiși, iar pentru faptul că aceștia sunt supuși, după mișcare, suferinței și epuizării, se gândesc că toate lucrurile obosesc în urma mișcării și caută de unele singure repausul, fără să ia în considerare dacă acea dorință de odihnă pe care o găsesc în ei înșiși nu constă în vreo altă mișcare. De aceea, Școlile spun că corpurile grele cad în jos din pricina apetitului pentru repaus și pentru conservarea naturii lor în acel loc care le este propriu, atribuind în mod absurd lucrurilor neînsuflețite apetituri și cunoaștere a ceea ce este bun pentru propria conservare (ceea ce este mai mult decât are omul).

2. Când un corp se află în mișcare, el se mișcă la nesfârșit (cu excepția cazului în care altceva îl împiedică), iar tot ceea ce îl împiedică nu îl poate domoli complet într-o clipă, ci într-o perioadă de timp și într-un mod gradat. Și așa cum vedem că, deși vântul se oprește, valurile unei ape nu încetează să oscileze mult timp după aceea, tot așa se petrece și cu acea mișcare care este făcută în părțile interioare ale omului atunci când acesta vede, visează etc. Căci după ce obiectul este îndepărtat sau ochiul se închide, păstrăm în continuare o imagine a lucrului văzut, deși este mai obscură decât atunci când îl vedem. Iar aceasta este ceea ce latinii, bazându-se pe imaginea produsă de vedere, numesc *imaginație* și aplică acest termen, deși într-un mod impropriu, tuturor celorlalte simțuri.

Dar grecii o numesc *fantezie*, ceea ce înseamnă *aparență*, termen potrivit atât unuia dintre simțuri, cât și celorlalte. IMAGINAȚIA nu este, așadar, altceva decât o *senzație care se degradează* și care se găsește la oameni și la multe alte creaturi vii atât în timpul somnului, cât și în starea de veghe.

3. Degradarea senzației la oamenii treji nu este degradarea mișcării care are loc în senzație, ci o întunecare a acesteia, în același mod în care lumina soarelui întunecă lumina stelelor, care nu își exercită mai puțin ziua decât noaptea virtutea prin care sunt vizibile. Dar pentru că, dintre toate loviturile pe care ochii, urechile și celelalte organe ale noastre le primesc de la corpurile exterioare, este sensibil doar ceea ce predomină, rezultă că atunci când predomină lumina soarelui, nu suntem afectați de acțiunea stelelor. Iar dacă un obiect este îndepărtat de ochii noștri, chiar dacă impresia lăsată de acesta rămâne în noi, alte obiecte se succed și acțio-

¹ Cf. *De corpore* VIII.19.

Respect pentru oameni și cărți

nează asupra noastră, iar imaginația celor petrecute se întunecă și slăbește asemenea glasului unui om în zgomotul zilei.

De unde rezultă aceasta: cu cât timpul scurs de la vederea sau senzația unui obiect este mai îndelungat, cu atât mai slabă este imaginația. Căci schimbarea neîntreruptă a corpului omenesc distruge în timp părțile care erau mișcate în senzație, astfel încât distanța în timp și în spațiu are unul și același efect asupra noastră. De fapt, după cum ceea ce vedem la o mare distanță în spațiu pare neclar, fără să-i putem distinge cele mai mici părți, și așa cum vocile devin slabe și nearticulate, tot așa, la mare distanță în timp, imaginația noastră despre trecut este mai slabă: ne scapă (de exemplu) multe străzi ale orașelor pe care le-am văzut și multe circumstanțe particulare ale acțiunilor. Această *senzație care se degradează* când vrem să exprimăm lucrul însuși (adică *fantezia* însăși) o numim *imaginație*, după cum am spus anterior; dar când vrem să exprimăm degradarea și să indicăm că senzația este estompată, veche și trecută, o numim *memorie*. Astfel, imaginația și memoria sunt un singur lucru ce poartă nume diferite, în funcție de înțelesurile diferite.

4. Memoria multă sau memoria mai multor lucruri este numită *experiență*. În plus, există doar imaginație cu privire la acele lucruri care au fost percepute mai înainte prin senzație fie toate laolaltă, fie în părțile lor, în mai multe rânduri. Prima (atunci când se imaginează întregul obiect, așa cum s-a prezentat senzației) este imaginația *simplică*, ca atunci când ne imaginăm un om sau un cal pe care l-am văzut mai înainte. Cealaltă este *compusă*, ca atunci când, pornind de la vederea unui om într-un moment și a unui cal într-un alt moment, concepem în mintea noastră un centaur.

Astfel, când un om combină imaginea propriei persoane cu imaginea acțiunilor unui alt om, ca atunci când cineva își închipuie că este un Hercule sau un Alexandru Macedon (lucru care li se întâmplă de multe ori celor care sunt foarte prinși de lectura romanelor), este vorba despre o imaginație compusă și, propriu-zis, nu este altceva decât o ficțiune a minții. Mai există alte plăsmuiri care apar în oameni (chiar și treji) în urma unei impresii puternice făcute asupra senzației – ca atunci când privim în mod direct soarele, iar impresia lasă o imagine a soarelui în fața ochilor noștri pentru multă vreme după aceea și ca atunci când, după ce și-a îndreptat atenția mult timp și cu intensitate asupra unor figuri geometrice, un om aflat în întuneric (chiar și treaz) va avea înaintea ochilor imagini alcătuite din linii și unghiuri. Acest tip de fantezie nu are un nume, fiind un lucru care nu este pomenit de obicei în vorbirea oamenilor.